

Ὁ δεκάλογος τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ

Π. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ ΜΠΑΪΡΑΧΤΑΡΗ*

«...Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες»
(Ρωμ. 12,18)

α. Σκοπὸς τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου στὸ σύγχρονο
πολυπολιτισμικὸ περιβάλλον

Ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος μὲ τὴν τεχνικὴ μορφή ποὺ ἔχει λάβει σήμερα καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ στοιχείο τῆς πολυπολιτισμικότητας, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία τοῦ 21ου αἰῶνα, καλεῖται νὰ διαδραματίσει τὸ μέσον καὶ τὸν τρόπο τῆς ζώσας ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν διαφορετικῶν θρησκειῶν μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν εἰρηνικὴ συμβίωση πληθυσμῶν, ποὺ ἀνήκουν σὲ διαφορετικοὺς πολιτισμοὺς. Ἡ μεταμοντέρνα ἐποχὴ διακρίνεται τόσο γιὰ τὸν πολιτιστικό, ὅσο καὶ γιὰ τὸν θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ τῆς. Ἰδεολογίες, θρησκείες, ρεύματα καὶ κινήματα τείνουν νὰ δώσουν ἀπαντήσεις στὸ σύγχρονο καὶ συγχυσμὲνο ἄνθρωπο τῆς ἐκκοσμηκευμένης κοινωνίας, ὃ ὁποῖος στερεῖται τῆς καθολικῆς θέασης τῆς ζωῆς¹. Ἡ παγκοσμιοποίηση τῆς πληροφόρησης καὶ ἡ παγκοσμιοποίηση τῆς οἰκονομίας μέσα ἀπὸ τὴν ἰδεολογία καὶ τὴν τελικὴ κυριαρχία τοῦ χρήματος θέτουν σὲ κίνδυνο οὐσιαστικὰ τὸν ἴδιο τὸν πυρῆνα τῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ σχέση του μὲ τὸν Δημιουργὸ καὶ τὴν δημιουργία, ἐπιδιώκοντας νὰ ἐπιβάλλουν ἀδιακρίτως μία ‘ἐπικίνδυνη’ ὁμοιομορφία σ’ ὅλους τους τομεῖς². Ἡ

* Ὁ π. Αὐγουστῖνος Μπαϊραχτάρης εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητὴς Α.Ε.Α.Η.Κ., Ἐπιστημονικὸς Συνεργάτης Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου.

1. ALAIN MILHOU, *Études sur l'impact culturel du Nouveau monde*, ἔκδ. L. Harmattan, Paris 1982, σελ. 31.

2. GHILS PAUL, “Globalization as a Metonymy for the Universal”, στὸ *The Journal of Inter-Religious Dialogue*, τεύχ. 4 (2009), σελ. 75-95. Ἐδῶ βλ. σελ. 76.

σύγχρονη ιδεολογία της τεχνολογικής ανάπτυξης επιδιώκει μία παγκόσμια σύμπτυξη σ' ένα ενιαίο σύστημα, πού στή βάση του δέ σέβεται την ταυτότητα τών λαών και την άξιοπρέπεια του ανθρώπου ως προσώπου³.

Ἡ ἐποχή μας σέ πολλά σημεία παραλληλίζεται μέ τήν ἑλληνιστική ἐποχή κατά τήν ὁποία ἐμφανίστηκε και διαδόθηκε ὁ Χριστιανισμός στή Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Ἐπίσης σήμερα πέρα ἀπό τήν πολιτιστική πολυμορφία εἶναι δεδομένος και γνωστός ὁ θρησκευτικός πλουραλισμός ὡς συνέπεια τῆς μετακίνησης ἀπό τήν Ἀνατολή πρὸς τή Δύση ἀνθρώπινου, ἐργατικοῦ, δυναμικοῦ⁴. Συνοπτικά θά μπορούσε κανεῖς νά πεί ὅτι ἡ διαμόρφωση νέων πολιτικῶν, διεθνῶν, σχέσεων μεταξύ τῶν λαῶν πού ἀπέκτησαν τήν ἀνεξαρτησία τους μετά τόν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο, ἡ παράλληλη συνειδητοποίηση τῆς πολιτιστικῆς τους ἰδιαιτερότητας, ἡ ἐπαναφορὰ και ἡ προβολή σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο μέσω τῶν νέων τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ποικίλων θρησκευτικῶν πολιτισμῶν και τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων τῆς πολιτιστικῆς ἀνθρωπολογίας, ὅλοι αὐτοὶ λοιπὸν οἱ παράγοντες ἔχουν δώσει μία νέα ὄθηση στή μελέτη τοῦ φαινομένου τοῦ πολιτιστικοῦ και θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ⁵.

Ἀπέναντι στήν διαμορφούμενη κατάσταση, ὅπου ἡ οἰκονομική ἀδικία, ἡ πολιτική καταπίεση και ὁ θρησκευτικός φανατισμός ἀπειλοῦν ὀλοένα και περισσότερο τήν κοινωνική συνοχή⁶, οἱ θρησκευεῖες καλοῦνται νά παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στήν ἐπιδίωξη τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης και στήν ἐπικράτηση τοῦ ἀμοιβαίου σεβασμοῦ μεταξύ τῶν ἑτεροτήτων. Σήμερα λοιπὸν παρατηρεῖται ἀπό τῆ μιὰ μεριά μιὰ προσπάθεια θρησκευτικοῦ ἀποχρωματισμοῦ μεγάλων κοινωνικῶν ὁμάδων, ἴσως συνέπεια τῆς νιτσεικῆς θεώρησης πού μιλά γιὰ τόν ὑπεράνθρωπο και σίγουρα κληρονομία τοῦ πνεύματος τοῦ Διαφωτισμοῦ, πού ἀπέρριψε συλλήβδην τήν θεσμική μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ, και ἀπό τήν ἄλλη

3. ΚΑΛΛΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, «Θρησκευτικός Πλουραλισμός και Κοινωνική Συνοχή», σὺν *Religion et Société*, στή σειρά *Études Théologiques* τόμ. 12, ἔκδ. Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique, Chambésy - Genève 1998, σελ. 180.

4. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Ὁ θρησκευτικός πλουραλισμός τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου και τῆς σημερινῆς Εὐρώπης», σὺν Ἰ. Μ. Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας, *Πρακτικά Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου - Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος και ὁ Εὐρωπαϊκός Πολιτισμός*, Βέροια 1997, σελ. 181, 188.

5. ΚΕΡΑΜΙΔΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Ἱεραποστολή και Διαθρησκευτικός Διάλογος στή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία μετά τῆ Β' Σύνοδο τοῦ Βατικανοῦ (1962-1965)*, ἔκδ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 131.

6. RAIDER ΚΗΑΜ, "Making Globalization work: Towards Global Economic Justice", σὺν *Cosmopolis*, τεύχ. 2 (2008), σελ. 22.

μεριά βιώνουμε, όχι βέβαια παντού και πάντα, την λειτουργία ενός άνεκτικού θρησκευτικού πλουραλισμού σ' ένα περιβάλλον που σέβεται το δικαίωμα του καθενός ανθρώπου να επιλέγει τον τρόπο του θρησκευείν.

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν το φαινόμενο της *πολυπολιτισμικότητας*, ή όποια ως έννοια αποτελεί κάτι το καινοφανές, καρπό της μεταμοντέρνας εποχής, και έχει διττό σκοπό: α) την περιγραφή συγκεκριμένων καταστάσεων της σύγχρονης κοινωνίας, ή όποια χαρακτηρίζεται για την ετερότητα και την ποικιλία θρησκευτικών, γλωσσικών, πολιτιστικών, έθιμικών και άλλων στοιχείων, και β) την προσπάθεια προσδιορισμού των κατάλληλων μεθόδων, ώστε αυτά τα ετερογενή και ετερόκλητα στοιχεία να μπορούν να συνυπάρχουν άρμονικά σ' ένα ευρύ πλαίσιο και κοινώς αποδεκτό από τα συμβαλλόμενα μέρη⁷.

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω ο διαθρησκευτικός διάλογος καλείται ν' αναζητήσει τις εξισοροποιητικές βάσεις και να οικοδομήσει τον άρμόζοντα κώδικα επικοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών θρησκειών. Ο διαθρησκευτικός διάλογος βασίζεται πάνω στην έλευθερία, την καλή διάθεση, πολεμά την καχυποψία μέσω της εμπιστοσύνης και αντικαθιστά την άπολογητική διάθεση, που επικρατούσε μέχρι πρότινος μεταξύ των εκπροσώπων των θρησκειών, με τον ειλικρινή διάλογο, ενώ ο προσηλυτισμός απορρίπτεται και ως μέθοδος και ως θεωρία⁸. Οί λαοί και οί θρησκείες μέχρι το πρόσφατο παρελθόν επιδίωκαν όχι τον έντοπισμό των κοινών τους σημείων, αλλά επιδίδονταν σ' έναν άηλεή αγώνα παράθεσης επιχειρημάτων και αντι-επιχειρημάτων με άπώτερο σκοπό την ανάδειξη της άνωτερότητας του ενός έναντι του άλλου⁹. Μεταξύ άλλων ο διαθρησκευτικός διάλογος, χρησιμοποιώντας τα εύρηματα των κοινωνιολογικών και των ανθρωπολογικών έπιστημών, είναι σέ θέση ν' αναδείξει την εξέλιξη των τοπικών πολιτισμών σέ σχέση με τον οικουμενικό πολιτισμό, επιτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τή σύνδεση μεταξύ του διαθρησκευτικού και του διαπολιτισμικού διαλόγου¹⁰.

7. ΠΕΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Έλευθερία*, έκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 13.

8. UCKO HANS, "Towards an Ethnical Code of Conduct for Religious Conversions", στο *Current Dialogue*, τεύχ. 50 (2008), σελ. 6-19.

9. ECK DIANE, "Dialogue and Method: Reconstructing the Study of Religion", στο Kimberley Patton & Benjamin Ray (έπιμ.), *A Magic Still Dwells: Comparative Religion in the Post-Modern Age*, έκδ. University of California Press, California 2000, σελ. 131-149.

10. FRANÇOIS JULLIEN, *De l'Universel, de l'uniforme, du commun et du dialogue entre les cultures*, έκδ. Fayard, Paris 2008, σελ. 43.

Ἐπιπλέον, ὁ διαπολιτισμικὸς διάλογος, ὡς μέσον ἔκφρασης τοῦ φαινομένου τῆς πολυπολιτισμικότητας, ἐπιδιώκει ν' ἀναδείξει τὴ λειτουργικὴ σύνδεση, ποὺ εἶναι δυνατὸν ν' ἀναπτυχθεῖ μεταξὺ διαφορετικῶν πολιτισμῶν. Ἡ διαφορετικότητα ἀπὸ μόνη τῆς δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο ἢ τροχοπέδη στὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη, ἀλλὰ ἀντίθετα πλοῦτο¹¹. Ἀντιθέτως, ἡ ἀναπτυσσόμενη σχέση μεταξὺ πολιτιστικῶν ἑτεροτήτων, μέσα ἀπὸ τὴν τριβὴ καὶ τὴν προσπάθεια ἀντιμετώπισης τῶν κοινῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπότητας, ὁδηγεῖ μὲ τὴ σειρά τῆς σὲ μία νέα σύνθεση, ἐξέλιξη καὶ προαγωγή τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ, ὁδηγεῖ σὲ μία ἀντίληψη τῆς ἠθικῆς καὶ κατανόησης τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων¹². «Ὅπως σὲ μία κοινωνία κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ζεῖ αὐτόνομα καὶ ἀπομονωμένος, καθὼς ἔχει ἀνάγκη τῶν ιδιοτήτων, τῶν δεξιοτήτων καὶ τῶν γνώσεων τοῦ πλησίον, ἔτσι καὶ στὴν εὐρύτερη διάσταση ἓνας πολιτισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ προοδεύσει καὶ νὰ ἐξελιχθεῖ, ἐὰν δὲν δέχεται θετικὲς προκλήσεις ἀπὸ κάποιον ἄλλον ἀνομοιογενῆ πολιτισμὸ. Ὁ μακαριστὸς Γέροντας Ἐφέσου Χρυσόστομος σχολιάζει σὲ κάποιον κείμενό του: «Οἱ ἕτεροι, ποὺ συνθέτουν τὴν θρησκευτικὴ ἑτερότητα γύρω μας...οἱ ἴδιοι ἕτεροι ἀποβαίνουν καὶ οἱ ἐταῖροι μας, αὐτοὶ δηλαδή μὲ τοὺς ὁποῖους συνυπάρχουμε, συναντώμαστε, συναλλάσσομαστε καὶ βρισκόμαστε σὲ ἓνα διάλογο... Πάντως ὅλοι αὐτοί, ὡς ἕτεροι καὶ ὡς ἐταῖροι, εἶναι ἡ θρησκευτικὴ ἑτερότητά μας καὶ καλοῦμαστε νὰ καθορίσουμε τὴ στάση μας ἀπέναντί τους»¹³.

Αὐτὴ ἡ δημιουργικὴ λοιπὸν συνύπαρξη ὁδηγεῖ στὸ κοινωνικὸ χωνευτῆρι καὶ ἐν τέλει στὴ γέννηση (ἢ γένεση) νέων ὁραματισμῶν, νέων κοινωνικῶν προσανατολισμῶν, νέων σκοπῶν καὶ μεθόδων. Ἀναφέρει ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Νικόλαος Ματσούκας: «Ἐπομένως, ἡ Ἐκκλησία ἔχοντας ὡς βάση τὸ Εὐαγγέλιο δὲν δέχεται τὸν πολιτισμὸ τῆς ιδιοτέλειας, τῆς ἀλαζονικῆς ἐξουσίας, τῆς δύναμης, τῆς ἀπληστίας, ἀλλὰ στὴν ὠδίνουσα πορεία παράγει πολιτισμὸ καὶ παιδεία, ποὺ μεταμορφώνει τὸν πολιτισμὸ τῆς φθορᾶς σὲ ἀναστάσιμη δόξα. Τοῦ-

11. SCHMIDT PERRY - LEUKEL, "Tolerance and Appreciation", στὸ *Current Dialogue*, τεύχ. 46 (2005), σελ. 22.

12. TWISS SUMMER & GRELLA BRUCE (eds.), *Explorations in Global Ethics: Comparative Religious Ethics & Inter-Religious Dialogue*, ἔκδ. Westview Press, Boulder-Colorado 2000, σελ. 63 κ.έ.

13. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΕΦΕΣΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Ὁρθοδοξία καὶ Θρησκευτικὴ Ἐτερότητα», στὸν συλλογικὸ τόμο Ἰ. Μ. Δημητριάδος - Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν, Ὁρθοδοξία καὶ Νεωτερικότητα, ἔκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007, σελ. 167-180. Ἐδῶ βλ. σελ. 168-169.

τη ή πορεία έχει πάντοτε ανοικτούς ορίζοντες και είναι δυναμικά έσχατολογική»¹⁴. Ο πολιτισμός λοιπόν μ' άλλα λόγια εξελίσσεται διαρκῶς¹⁵. Οί θρησκείες τοῦ κόσμου δὲν θὰ μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν ἐξαίρεση, καθὼς ἐπηρεάζουν καὶ ἐπηρεάζονται, διαμορφώνουν καὶ διαμορφώνονται ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε πολιτισμὸ καὶ ἀπὸ τὶς λεγόμενες τοπικὲς παραδόσεις¹⁶. Αὐτὴ ἡ κατάσταση περιγράφεται, ὅσον ἀφορᾷ τὴ συνάντηση τοῦ Εὐαγγελίου μὲ τὶς τοπικὲς παραδόσεις, μὲ τοὺς ὄρους «πολιτιστικὴ προσαρμογὴ» - (inculturation) καὶ «συνάφεια» - (contextualization)¹⁷, πὺ λανθασμένα θεωροῦνται ὅτι ἔχουν τάσεις συγκρητισμοῦ. Ἀντιθέτως περιγράφουν τὴν διαδικασία τῆς παράδοσης, τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς συνάφειας τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου σὲ σχέση μὲ τὰ στοιχεῖα ἑνὸς τοπικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπίσης ἀναλύουν τὸν τρόπο μὲσω τοῦ ὁποῖου τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μπορούν νὰ λειτουργήσουν ὡς μέσα ἀνακάλυψης τῆς ἀλήθειας τοῦ Χριστιανισμοῦ¹⁸. Συγκεκριμένα ἡ «θεολογία τῆς συνάφειας» εἶναι μία νέα, σχετικὰ, μεθοδολογικὴ ἀρχὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος, πὺ ἐπιχειρεῖ ν' ἀναλύσει τὴν κλασικὴ θεολογία μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ ἐκάστοτε πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος¹⁹. Αὐτὸ πὺ ἐπιδιώκεται μὲσω τῆς συναφειακῆς θεολογίας δὲν εἶναι τόσο ἡ κατανόηση τοῦ περιεχομένου τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ὅσο τοῦ περιβάλλοντος ὅπου ἀναπτύχθηκαν²⁰. Εἶναι λοιπὸν μία συνεχῆς διαδικασία μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου στὴν ὁποία χρησιμοποιοῦνται ποικίλα ἐργαλεῖα, ὅπως εἶναι ἡ τοπικὴ γλῶσσα, τὰ τοπικὰ σύμβολα, ἡ κουλτούρα τοῦ λαοῦ πὺ ἀπευθίνεται

14. ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, «Ἡ Ἐσχατολογικὴ διάσταση τοῦ Χριστιανισμοῦ:», στὸ *Θρησκειολογία*, τεῦχ. 3 (2002), σελ. 228-229.

15. HICK JOHN & KNITTER PAUL (eds.), *The Myth of Christian Uniqueness: Toward a Pluralistic Theology of Religions*, ἐκδ. Orbis Books, New York 1988, σελ. 46 κ.έ.

16. FLOOD GAVIN, «Reflections on Tradition and Inquiry in the Study of Religions», στὸ *Journal of the American Academy of Religion*, τεῦχ. 74 (2006), σελ. 47-58.

17. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ ΠΕΤΡΟΣ, «Ὁρθοδοξία καὶ Θεολογία τῆς Συνάφειας - Ὁ ρόλος τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας στὴ μετα-Καμπέρρα οἰκουμενικὴ κίνηση», στὸ *Καθ' ὁδόν*, τεῦχ. 4 (1993), σελ. 11-24.

18. SCHREITER ROBERT, *Constructing Local Theologies*, ἐκδ. Orbis Books, New York 1999⁸, σελ. 12 κ.έ.

19. ΔΟΪΚΟΣ ΔΑΜΙΑΝΟΣ, «Ἡ Θεολογία τῆς Συνάφειας καὶ ὁ Βιβλικὸς λόγος», στὸ *Καθ' ὁδόν*, τεῦχ. 4 (1993), σελ. 49-53. Ἐδῶ βλ. σελ. 49.

20. SCHMEMANN ALEXANDER, «The Task of Orthodox Theology Today», στὸ *Church, World, Mission: Reflections on Orthodoxy in the West*, ἐκδ. St. Vladimirs Seminary Press, Crestwood - New York 1979, σελ. 117.

τὸ εὐαγγέλιο κ.ά.²¹ Ἐπομένως παρατηρεῖται μία ἄμεση σύνδεση μεταξύ τοῦ πολιτισμικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου.

Ὁ συνδυαστικὸς κρίκος μεταξύ τοῦ πολυπολιτισμικοῦ καὶ τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου εἶναι τὸ ἀγαθὸ τῆς εἰρήνης, ἀναπτυσσόμενη σ' ἓνα δημοκρατικὸ περιβάλλον δικαιοσύνης. Ἡ εἰρήνη δὲν νοεῖται μόνο ὡς ἀπουσία ἢ ἀποτροπὴ τοῦ πολέμου, ἀλλὰ ἔχει μέσα της μία διάσταση δυναμικότητας καὶ ἐξωστρέφειας, καθὼς γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ μεταξύ τῶν λαῶν, τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν θρησκευτῶν χρειάζεται ἡ εἰρήνη, ὄχι μόνο τὸ στοιχεῖο τῆς ἀνοχῆς, ἀλλὰ κυρίως τῆς δημιουργικότητος. Συχνὰ ἡ εἰρήνη παραλληλίζεται λανθασμένα μὲ μία κατάσταση ἀδράνειας, ἄμυνας ἢ ἀκόμῃ καὶ ἀπάθειας. Ἀντίθετα, ἡ εἰρήνη εἶναι ἔκφραση βιωματικῆς κατάστασης, ποὺ προϋποθέτει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἄλλου νὰ γίνῃ καὶ νὰ πιστεῦει αὐτό, ποὺ ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ. Ἡ ἀποδοχὴ αὐτὴ στηρίζεται στὴν ἀμοιβαιότητα καὶ δὲν πρέπει νὰ εἶναι μονομερής²². Ἡ συνύπαρξις ἀπὸ μόνῃ της δὲν μπορεῖ νὰ ἐδραιωθεῖ μεταξύ ἑτερόκλητων συστατικῶν στοιχείων, καθὼς ὑφίσταται ἡ ἀνάγκη λειτουργίας ἐνὸς συνδυαστικοῦ δεσμοῦ μεταξύ αὐτῶν, ποὺ δὲν εἶναι κάτι ἄλλο, παρὰ ἡ κατάφασις τοῦ μυστήριου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, ἐκεῖ ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι.

Ὁ διαθρησκευτικὸς λοιπὸν διάλογος ἔχει ὡς κύρια ἐπιδίωξις τὴν ἐπικράτησι τῆς εἰρήνης μεταξύ τῶν λαῶν, τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν θρησκευτῶν, θεμελιώνεται στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ φόβου γιὰ τὸ διαφορετικὸ καὶ στερεώνεται στὴν πράξι τῆς ἀγάπης. Δηλαδή γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐξωτερικὴ εἰρήνη μὲ τὸν πλησίον ἀποτελεῖ προϋπόθεσις ἡ ἐπικράτησι τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης μὲ τὸν ἑαυτὸ μας. Ἐπίσης εἶναι λυτρωτικὸ νὰ διατηρεῖται συνεχῶς στὴ σκέψις αὐτῶν ποὺ πραγματοποιοῦν τὸν διαθρησκευτικὸν διάλογο ὅτι χορηγὸς τῆς σωτηρίας καὶ τελικὸς καὶ δίκαιος κριτὴς πάσης τῆς οἰκουμένης εἶναι ὄχι οἱ θεολογικὲς μας πεποιθήσεις καὶ ἐκτιμήσεις ἔναντι τῶν ἄλλων, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός²³. «*Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς*»²⁴ καὶ «*ἀγάπα τὸν πλη-*

21. CLAPSIS EMMANUEL, "The Challenge of Contextual Theologies, στὸ *Orthodoxy in Conversation - Orthodox Ecumenical Engagements*, ἐκδ. WCC - Holy Cross Orthodox Press, Brookline - Massachusetts 2000, σελ. 165.

22. ΠΕΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Κοινωνικὴ Θεωρία καὶ Σύγχρονος Πολιτισμὸς*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 203-204.

23. YADLAPATI MADHURI, "Raimon Panikkar, John Hick, and a Pluralist Theology of Religions", στὸ *The Journal of Inter-Religious Dialogue*, τεύχ. 5 (2010), σελ. 86-95. Ἐδῶ βλ. σελ. 86.

24. Λουκ. 6,27.

σίον ὡς ἑαυτόν»²⁵, ἀποτελοῦν τὶς δύο συμπληρωματικὲς διαστάσεις τῆς μίας καὶ διαχρονικῆς ἐντολῆς τοῦ Εὐαγγελίου τῆς ἀγάπης, πού ἀπευθύνεται στοὺς Χριστιανούς τῆς κάθε ἐποχῆς.

Ἡ εἰρήνη γὰρ νὰ ἐδραιωθεῖ ἔχει ἀνάγκη τὴν προσευχὴ καὶ τὴν σιωπὴ, τὴν ἐνεργῶς προσευχόμενὴ σιωπὴ, ὅχι τὴν παθητικότητα καὶ τὴν ἀδράνεια. Σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος: «Οἱ θρησκευτικὲς ἡγέτες ἔχουν τὴν εὐθύνη νὰ ὑπενθυμίζουν στοὺς λαοὺς ὅτι κάθε ἄνθρωπος δέχεται καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀλήθεια ἀνάλογα μὲ τὴν κοινὴ ἐμπειρία, καθὼς καὶ ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ τῆς προσωπικῆς του ἐτοιμότητος καὶ ἰκανότητος. Ἡ θεία ἀλήθεια ὑπάρχει καὶ εἶναι πλήρως ἀποκεκαλυμμένη. Ὡστόσο, δὲν διεισδύουμε ὅλοι μας στὸ πλήρωμα αὐτῆς τῆς ἀλήθειας κατὰ τὸ ἴδιο μέτρο... Ἀποτελεῖ...μία ὀπτικὴ, πού ἀφαιρεῖ τὴν ἀλαζονεία ἀπὸ τὴν αὐθεντία καὶ ἀνοίγει νέους δρόμους γὰρ νὰ προσεγγίσουμε τοὺς πιστοὺς ἄλλων θρησκειῶν. Προϋποθέτει μεγαλοφυχία καὶ ἀγάπη, πίστη καὶ ἐλπίδα ἀνεκτικότητα καὶ συμφιλίωση. Ἀντιτίθεται στὴ βία καὶ μεταστροφή καὶ στὴ σύγκρουση, στὴν ἐπιβολὴ καὶ στὴν ἀδιαλλαξία, στὴν ἐπιθετικότητα καὶ στὴ βία»²⁶.

Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά καὶ στὸν ἀντίποδα ὄλων ὄσων προαναφέρθησαν στέκει ὁ φονταμενταλισμὸς, ὁ ὁποῖος ὡς κίνηση στρέφεται πρὸς τὶς ἀρχὲς τῆς παραδοσιοκρατίας καὶ τῆς παραδοσιαρχίας. Εἶναι μία θεωρία πού ἐπιδιώκει τὴν ἀπότομη καὶ βία καὶ ἐπιστροφή πρὸς τὰ πίσω καὶ ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς ὑπόλοιπους, ὅχι μὲ τρόπο ἐλεύθερο καὶ πειστικό, ἀλλὰ καταναγκαστικό καὶ πιεστικό, καθὼς διεκδικεῖ γὰρ τὸν ἑαυτό της τὴ μόνῃ ὀρθὴ λύση καὶ πρότυπο ζωῆς γὰρ τὸ σήμερα. Ὁ φονταμενταλισμὸς ὡς ὀλοκληρωτικὸς τρόπος σκέψης καὶ ζωῆς ζητᾷ μὲ ἐπιμονὴ τὴν πατρότητα τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας καὶ τῆς ἀπόλυτης σωτηρίας. Ἐνῶ ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ ὁ οἰκουμενικὸς πολιτισμὸς ἐξελίσσεται βάσει τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐπιστημῶν, ὁ φονταμενταλισμὸς ἐπιδιώκει νὰ ἐπιβάλλει καὶ νὰ διαμορφώσει τὶς σχέσεις βάσει τῶν πρωτογενῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Ἀρνεῖται τὴν ἐν γένει πολιτιστικὴ ἐξέλιξη, ἡ μέρος αὐτῆς, ἡ κάνει ἐπιλεκτικὴ χρῆση αὐτῆς, ἐνῶ παράλληλα συντηρεῖται ἀπὸ τὸν ἄλογο θρησκευτικὸ φανατισμὸ καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴ μισαλλοδοξία, ἀποτελώντας συχνὰ αἰτία κλιμάκωσης καὶ ἔξαρσης τῆς βίας μεταξὺ τῶν λαῶν.

25. *Ματθ.* 19,19, 22,39.

26. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟῦ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, *Συνάντηση μὲ τὸ Μυστήριο - Μία Σύγχρονη Ἀνάγνωση τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2008, σελ. 280-281.

β. Οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου

Ἡ καθιέρωση τῆς κοινωνικῆς, θρησκευτικῆς, πολιτικῆς, οικονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς εἰρήνης ἀπαιτεῖ ὀρισμένες προϋποθέσεις συν-υπαρκτικοῦ καὶ συν-δημιουργικοῦ χαρακτῆρα. Ὁ σύγχρονος παγκοσμιοποιημένος τρόπος ζωῆς δίνει στίς προϋποθέσεις αὐτὲς μία διάσταση οἰκουμενική, πού ξεφεύγει ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια καὶ σύνορα τῆς παλαιᾶς τοπικῆς κοινωνίας. Τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς ὀνοματίσουμε ὡς *θεμελιώδεις ἀρχές*, οἱ ὁποῖες μὲ τὴ σειρά τους διέπουν ὅλη τὴν ἐξελικτικὴ διαδικασία τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου.

Ὁ διαθρησκειακὸς λοιπὸν διάλογος ἔχει ὡς *πρώτη* θεμελιώδη ἀρχὴ νὰ διαλέγεται μὲ τὸ σήμερα, φέρνοντας τὶς θρησκείες σ' ἐπαφὴ μεταξύ τους καὶ συνάμα μὲ τὸ παρόν, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἐπιδιώκεται, μέσῳ αὐτοῦ τοῦ διαλόγου, μία κατάργηση τῶν διαφορῶν ἢ κάποιος συγκρητισμὸς τῶν διδασκαλιῶν τους²⁷. Ἔτσι δίνεται ἔμφαση στὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι στὰ ἀκανθώδη θέματα καὶ στὰ διχαστικά μίση τοῦ παρελθόντος, χωρὶς ὥστόσο αὐτὰ νὰ ἀγνοοῦνται.

Δεύτερη θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου εἶναι τὸ γεγονός ὅτι βασιζέται στὴν *ἐλευθερία*, στοιχεῖο πού διακρίνει τὴ σύγχρονη, δημοκρατική, ἀνθρώπινη κοινωνία, ὥστε ὁ κάθε ἄνθρωπος ξεχωριστὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιλέγει καὶ νὰ λατρεύει ἀτομικὰ ἢ συλλογικὰ τὴν θρησκευτικὴ παράδοση στοῦ θρησκευτικὸ περιβάλλον, πού ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ²⁸.

Ἡ *τρίτη* θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου εἶναι ἡ ιδιότητά του νὰ στέκει μακριὰ ἀπὸ τὸν πειρασμὸ τῆς κάθε εἴδους *ἀπολυτοποίησης*, πού γεννᾷ ὁ *φονταμενταλισμὸς* καὶ νὰ σέβεται τὴν *διαφορετικότητα*, καθὼς ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τῆς αὐτοκριτικῆς καὶ τῆς μετριοφροσύνης. Ἀποτρέπεται ἔτσι ἡ θεμελίωση τῆς θρησκείας πάνω στίς διαφορὲς πού τυχὸν ἔχει μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες. Αὐτὸ πού ἐπιδιώκεται μέσῳ τοῦ συγκεκριμένου διαλόγου

27. Ὁπ. παρ., Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου, *Συνάντηση μὲ τὸ Μυστήριο -Μία Σύγχρονη Ἀνάγνωση τῆς Ὁρθοδοξίας*, σελ. 274.

28. *Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου*, Ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν - Δεκέμβριος 1948, ἄρθρο 18: «Κάθε πρόσωπο ἔχει τὸ δικαίωμα ἐλευθερίας σκέψης, συνείδησης καὶ θρησκείας. Τὸ δικαίωμα αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἐλεύθερη ἀλλαγὴ θρησκείας ἢ πεποιθήσεων, ὅπως καὶ τὴν ἐλευθερία ἐκδήλωσης τῆς θρησκείας ἢ τῶν πεποιθήσεων ἀτομικὰ ἢ συλλογικά, τόσο φανερά, ὅσο καὶ κατ' ἴδιαν, μὲ τὴ διδασκαλία, τὴν ἀσκηση τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων, τὴ λατρεία καὶ τὴν τέλεση τῶν σχετικῶν λειτουργιῶν».

είναι μία άρμονική ανάπτυξη και συνύπαρξη διά της άμοιβαίας γνώσης και έμπειρίας του άλλου²⁹, πράγμα που πρέπει να ξεκινά από έναν έσωτερικό - προσωπικό διάλογο περισυλλογής και καταλλαγής. Χρειάζεται με άλλα λόγια μία έμπρακτη θεμελίωση του διαθρησκειακού διαλόγου, και όχι απλά μία θεωρητική έξαγγελία³⁰.

Μία τέταρτη θεμελιώδης αρχή του διαθρησκειακού διαλόγου είναι ότι δεν κάνει χρήση όποιασδήποτε μορφής έξουσίας ή βίας, έμμεσης ή άμεσης, ή έπιβολής, φανερής ή άφανους, της πλειοψηφίας εις βάρος της μειοψηφίας.

Συνέπεια της παραπάνω αποτελεί ή πέμπτη αρχή, ή οποία βασίζεται στην έννοια και στην πρακτική της ισότητας των μελών, που μετέχουν στη διαδικασία του διαλόγου. Η θρησκευτική μειονότητα παραμένει ισότιμο μέλος σε σχέση με την θρησκευτική κοινότητα που υπερισχύει αριθμητικά και σε καμία περίπτωση δεν άπειλείται με άφανισμό ή άπορρόφηση από την πλειοψηφία. Έτσι τó κάθε άτομο έχει τó δικαίωμα να ζητά και να παίρνει τις πληροφορίες και τη διδασκαλία που έπιθυμεί, χωρίς να ένοχλείται βάσει της έλευθερίας της γνώμης και της έκφρασης³¹. Συνεπώς, ή άναγνώριση της ισότητας όλων στο πλαίσιο του θρησκευτικού διαλόγου λειτουργεί ως θεμέλιο για την περαιτέρω ανάπτυξη, καθώς δεν υπάρχει ανώτερη και κατώτερη θρησκεία, όπως αντίστοιχα δεν υπάρχει ανώτερος και κατώτερος πολιτισμός³². Καθεμία θρησκεία καλείται μέσω του διαθρησκειακού διαλόγου να εξετάζεται καθεαυτή και όχι συγκρι-

29. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ, *Τά Άνθρώπινα Δικαιώματα στο Δυτικό Κόσμο - Ιστορική και Κοινωνική Άνασκόπηση*, έκδ. Φιλίστωρ, Άθήνα 1998, σελ. 76: «Μόνη ή έμπειρία προσδίδει αυθεντία στην ανθρώπινη μαρτυρία, όπως άκριβώς βεβαιώνει και περι των νόμων της φύσης. Καμιά όμως ανθρώπινη μαρτυρία δεν έχει τόση ισχύ, ώστε να κατοχυρώνει ένα θαύμα και να τó κάνει θεμέλιο οίουδήποτε θρησκευτικού συστήματος».

30. Όπ. παρ., ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΟΥ, *Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Έλευθερία*, σελ. 128.

31. Όπ. παρ., Άρθρο 19: «Κάθε πρόσωπο έχει τó δικαίωμα έλευθερίας γνώμης και έκφρασης. Αυτό έχει ως συνέπεια τó δικαίωμα να μην ένοχλείται για τις άπόψεις του και τó δικαίωμα να ζητά, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και τις ιδέες του με όποιοδήποτε μέσο έκφρασης χωρίς περιορισμό».

32. Η θεωρία που έκανε λόγο για την ύπαρξη 'ανώτερων και κατώτερων πολιτισμών' αποτελεί έναν μύθο, ένα κοινωνιολογικό - ανθρωπολογικό εφεύρημα των έκφραστών της άποικιοκρατικής πολιτικής, ώστε κατ' αυτόν τόν τρόπο να δικαιολογήσουν τις κατακτήσεις τους ανά τόν κόσμο και τη βίαιη συμπεριφορά τους στην προσπάθειά τους να εκπολιτίσουν τούς ύποταγμένους λαούς. Βλ. συγκεκριμένα, ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΟΥ, *Κοινωνική Θεωρία και Σύγχρονος Πολιτισμός*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 36.

τικά μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες, καθὼς μοιραία ἢ σύγκριση φέρει μέσα της τὴ σύγκρουση ἐξαιτίας τῆς κατηγοριοποίησης καὶ τῆς δημιουργίας τῶν τάξεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων³³.

Οἱ θρησκείες λοιπὸν ὡς φορεῖς τῆς καλῆς πληροφόρησης καλοῦνται νὰ δραματίσουν τὸν ρόλο τοῦ εἰρηνοποιοῦ καὶ τοῦ γεφυροποιοῦ τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἀγάπης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καθὼς κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο «καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, ἐγκράτεια, κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστὶν νόμος»³⁴. Γιὰ νὰ γίνῃ ὅμως κάτι τέτοιο ὀφείλει κανεὶς νὰ μοχθεῖ συνεχῶς μὲ αἴσθησι εὐθύνης ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἔναντι τοῦ πλησίον, χωρὶς νὰ παραπλανᾷ ἢ νὰ προκαλεῖ, κοιτάζοντας καὶ ἀναλύοντας τὰ πράγματα πέρα ἀπὸ τὴ φαινομενολογία, πέρα ἀπὸ τὶς πολιτικὲς καὶ τὶς οἰκονομικὲς διαστάσεις, πού ἐν πολλοῖς διαμορφώνουν τὶς θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς τῶν λαῶν, περνώντας στὴν βαθύτερη οὐσία τους³⁵. Ἔτσι ὡς Χριστιανοὶ καλούμαστε νὰ εἴμαστε ἀνοιχτοὶ στὴ μαρτυρία καὶ στὸν λόγο τοῦ πλησίον, δηλαδὴ ἐκείνου πού μᾶς ἔχει ἀνάγκη ἐδῶ

33. Αὐτὴ ἡ τάση τῆς «συγκριτικῆς θεολογίας τῶν θρησκειῶν» - (comparative theology of religions) βασίζεται στὴ σύγκριση κειμένων καὶ ἐμπειριῶν μεταξὺ τῶν διαφορετικῶν θρησκειῶν καὶ μπορεῖ νὰ ἐφαρμόζεται εἴτε στὸν τομέα τῆς ἠθικῆς, εἴτε τῆς ἱστορίας, εἴτε τῆς πολιτικῆς, εἴτε τῆς ἐρημνείας. Δὲν μελετᾷ τὴ φαινομενολογία τῶν θρησκειῶν, ἀλλὰ τὴν θεολογία τους αὐτὴ καθ' αὐτή. Ἡ συγκριτικὴ θεολογία μπορεῖ ἐπίσης νὰ διατηρεῖ τὸν ὁμολογιακὸ τῆς χαρακτηρη, πρᾶγμα πού ὀρισμένες φορὲς τῆς προσδίδει τὸν χαρακτηρη τῆς ἀπολογητικῆς θεολογίας. Ὁ θεολόγος πού ἐφαρμόζει τὴ μεθοδολογία τῆς συγκριτικῆς θεολογίας εἶναι ἀνοιχτὸς ἔναντι τῆς ἀλήθειας, ὅπου καὶ ἂν αὐτὴ ὑπάρχει, χωρὶς ὥστόσο ν' ἀρνεῖται, ἢ νὰ φοβᾶται ν' ἀντιπαρατεθεῖ μὲ τὸν ἄλλον ὑπερασπιζόμενος τὴν ἀλήθεια, πού ἴδιος πιστεύει ὅτι κατέχει. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ, ἡ χάρις, ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἀποκάλυψη ἀποτελοῦν τὰ πιὸ συνηθισμένα θέματα μελέτης τῶν ἐκφραστῶν τῆς συγκριτικῆς θεολογίας. Βλ. ἐνδεικτικὰ, CLOONEY FRANCIS, "Christianity and World Religions: Religion, Reason and Pluralism", στὸ *Religious Studies Review*, τεύχ. 15/3 (1989), σελ. 197-204· BARNES MICHAEL, *Theology and the Dialogue of Religions*, ἐκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2002· CORNILLE CATHERINE, *Many Mansions? Multiple Religious Belonging and Christian Identity*, ἐκδ. Orbis Books, New York 2002· Jacques Dupuis, *Christianity and the Religions: From Confrontation to Dialogue*, ἐκδ. Orbis Books, New York 2002· FREDERICKS JAMES, *Faith among Faiths: Christian Theology and Non-Christian Religions*, ἐκδ. Paulist Press, 1999· MCKIM ROBERT, *Religious Ambiguity and Religious Diversity*, ἐκδ. Oxford University Press, Oxford 2001.

34. Γαλ. 5,22.

35. FOOD GAVIN, *Beyond Phenomenology: Rethinking the Study of Religion*, ἐκδ. Casell, New York 1999, σελ. 51 κ.έ.

καί τώρα³⁶, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνεται ὄχι στήν θεωρία, ἀλλά στήν ἀγαπητική πράξη, στήν ἀφοσίωση στό θέλημα τοῦ Θεοῦ, στήν ἀνιδιοτελεῖ διακονία καί στή δέσμευση γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀδικίας καί τῆς βίας. Ἡ παραβολή τοῦ καλοῦ Σαμαρείτη δέν ἔχει ὡς ἐπιδίωξη νά παρουσιάσει ποιός εἶναι ὁ πλησίον, ἀλλά ἀντιθέτως ἐπιδιώκει νά φανερώσει ἐγὼ σέ ποιόν εἶμαι πλησίον. Ἔτσι ὁ Σαμαρείτης πέρα ἀπό κάθε συμβατική ὑποχρέωση καί κανόνα συμπεριφορᾶς, πού καθορίζεται ἀπό τὸ ἔθνος, τῆ φυλῆ ἢ τὴν κοινωνική τάξη, κάνει πράξη τὴν ἐντολή τοῦ Κυρίου «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Ἡ Χριστιανική μαρτυρία λοιπὸν πρέπει νά χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μετάνοια, τὴν ταπείνωση, τὴν ἀξιοπρέπεια, τὴν ἐλπίδα καί τὴν ἀγάπη³⁷.

γ. Ὁ ‘δεκάλογος’ τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου

Ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος λοιπὸν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο κομμάτι καί ὀργανικὸ μέρος τῆς σύγχρονης ἱεραποστολῆς καί διακονίας τῶν Χριστιανῶν στό πλαίσιο τῆς συνύπαρξης μὲ τὶς ἄλλες θρησκευτικὲς κοινότητες. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος ἀποτελεῖ προέκταση τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν συνάνθρωπό του καί πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Θεό, ἀποτελώντας ἐπιβεβαίωση τῆς ζωῆς ἐναντία στό χάος³⁸.

Στὸ πλαίσιο τῆς οἰκουμενικῆς δράσης τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἔχει καθιερωθεῖ ἐδῶ καί περίπου τριάντα χρόνια ἓνας ‘δεκάλογος’, προκειμένου βάσει αὐτοῦ νά διενεργεῖται ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος³⁹. Μία ἐπεξεργασμένη μορφή αὐτοῦ τοῦ δεκαλόγου παραθέτουμε στὴ συνέχεια.

36. KÜNG HANS, *On Being a Christian*, ἔκδ. Doubleday, New York 1976, σελ. 258.

37. *Ecumenical Considerations for Dialogue and Relations with People of Other Religions*, ἔκδ. WCC, Geneva 2003, σελ. 8: “Christians need to open themselves to the witness of others, which is made not just in words but also in faithful deeds, in devotion to God, in selfless service and in commitment to love and non-violence. Our witness is marked by repentance, humility, integrity and hope”.

38. “Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies”, στὸ Michael Kinnamon & Brian Cope (ἐπιμ.), *The Ecumenical Movement - An anthology of Key Texts and Voices*, ἔκδ. WCC, Geneva 1997, σελ. 407.

39. SWIDLER LEONARD, *The Dialogue Decalogue: Ground Rules for Interreligious Dialogue*, στὸ *Journal of Ecumenical Studies*, τεύχ. 20 (1983), σελ. 1-4.

1. Οί δύο ή οί περισσότερες πλευρές πού μετέχουν στον διαθηρησκειακό διάλογο πρέπει ν' ακολουθοῦν μία κοινή *μεθοδολογία*, κάνοντας συνάμα χρήση ὄλων ἐκείνων τῶν μέσων καί τῶν εὐρημάτων τῶν ἐξελισσομένων ἀνθρωπολογικῶν ἐπιστημῶν, πού τυχόν μποροῦν νά βοηθήσουν στήν ἐξέλιξη τοῦ διαλόγου.

2. Ἡ *πορεία*, ὁ *σχεδιασμός* καί ἡ *θεματολογία* τοῦ διαθηρησκειακοῦ διαλόγου πρέπει νά γίνονται ἀπό κοινού.

3. Ὅλες οἱ πλευρές πού λαμβάνουν μέρος στον διαθηρησκειακό διάλογο πρέπει νά ἔχουν τὸ δικαίωμα τοῦ *ἐλεύθερου αὐτοπροσδιορισμοῦ* τῆς πίστεως καί τῆς παράδοσής τους.

4. Ἀφετηρία τοῦ διαλόγου πρέπει νά εἶναι πρωτίστως ἡ ἄσκηση τῆς *αὐτοκριτικῆς* καί ὄχι τῆς κριτικῆς τοῦ ἄλλου, ἐνῶ σέ καμία περίπτωση δέν πρέπει νά ἐπιδιώκεται ἡ μέθοδος τοῦ *προσηλυτισμοῦ*.

5. Ἡ *ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη* καί ὄχι ἡ ἀμοιβαία καχυποψία πρέπει νά κυριαρχοῦν στό μυαλό καί στήν καρδιά αὐτῶν πού συμμετέχουν στον διάλογο.

6. Ἡ *ισότητα* στίς διεργασίες καί ἡ ἀπουσία τῆς αἰσθησης τῆς ἀνωτερότητας ἢ τῆς κατωτερότητας μεταξύ τῶν μελῶν ἀποτελεῖ ἕνα σημεῖο κλειδί στή διεξαγωγή τοῦ διαλόγου.

7. Ἡ κάθε μία πλευρά ὀφείλει νά προσέρχεται στό διάλογο μὲ *ἀπόλυτη εἰλικρίνεια*, ὅπως ἐπίσης ὀφείλει νά περιμένει τὸ ἴδιο καί ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά.

8. Προσέλευση στό διάλογο χωρὶς νά κυριαρχεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχουν *εὐκόλες καί γρήγορες λύσεις*, ὥστε ν' ἀποφεύγεται ἡ ὅποια ἀπογοήτευση καί νά διατηρεῖται ὁ ἀναγκαῖος ρεαλισμὸς μεταξύ τῶν μελῶν.

9. Ἡ *ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία* μπορεῖ μέσα ἀπὸ τὴν κατάλληλη χρησιμοποίησή της νά γίνεи ἐκεῖνο τὸ ἐργαλεῖο, πού θὰ καταργήσει τίς προκαταλήψεις καί τὰ στερεότυπα πού ἔχει δημιουργήσει τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν γιὰ τίς θρησκείες, ὥστε ὅλες μαζί νά κοιτάξουν τὸ μέλλον μὲ περισσότερη αἰσιοδοξία.

10. Ἡ κοινὴ πραγματικότητα, οἱ κοινοὶ προβληματισμοὶ καί οἱ κοινὲς ἀγωνίες γιὰ τὴ βιωσιμότητα τοῦ περιβάλλοντος, γιὰ τὴ φτώχεια, τὴν ἀνεργία, τὴν ἀδικία, τὴ βία, τὸν πόλεμο, τίς διακρίσεις καί τίς ἀρρώστιες καί γενικότερα τὸ *μοίρασμα τῆς κοινῆς ζωῆς* ἀποτελεῖ ἴσως τὴν καταλληλότερη βάση τοῦ διαθηρησκειακοῦ διαλόγου, προκειμένου οἱ θρησκείες ν' ἀμβλύνουν τίς ὀξυτήτες καί τίς ἀντιπαράθεσεις πού ὑπάρχουν μεταξύ τους, τονίζοντας τὰ κοινὰ σημεῖα καί τίς οὐσιαστικὲς διαφορές, ἀφήνοντας στό περιθώριο τὰ δευτερεύοντα. Αὐτὸ βέβαια δέν σημαίνει σέ καμία περίπτωση ἀγνοία ἢ περιθωριοποίηση τῶν διαφορῶν. Διαφορετικά, χωρὶς δηλαδή νά ὑφίσταται μία πραγματικὴ γνώση τῶν

προβλημάτων, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μία γόνιμη καὶ σταθερὴ βάση γιὰ οὐσιαστικὸ διάλογο μεταξὺ τῶν θρησκειῶν⁴⁰.

δ. Τὸ παράδειγμα τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ

Ὁ πλουραλισμός, θρησκευτικὸς καὶ πολιτισμικὸς, μέσα ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν ἐπιλογῶν ποὺ παρέχει στὸ σύγχρονο ἄνθρωπο, πολλές φορές τὸν φέρνει σ' ἓνα ἀδιέξοδο ἐπιλογῆς καὶ σὲ μία σύγχυση, καθὼς ὅλες οἱ παραδόσεις, ἄλλες περισσότερο καὶ ἄλλες λιγότερο, πρεσβεύουν τὴ μοναδικότητα καὶ τὴν ἀπολυτότητα στὴν κατοχὴ καὶ στὴν παροχὴ τῆς ἀλήθειας, ποὺ σώζει. Ὅλες οἱ θρησκείες ἔχουν στὴ διδασκαλία τους τὴν ἀρχὴ τῆς ἀποκλειστικότητας - (exclusiveness), πάντοτε σὲ σχέση μὲ τὴν κατοχὴ τῆς σωτηριώδους ἀλήθειας, πρᾶγμα ποὺ ὅταν συνδέεται μὲ στοιχεῖα ἐθνικιστικά, φυλετικά, πολιτιστικά ἢ θρησκευτικά, τότε δημιουργεῖται ἓνα ἐπικίνδυνο μείγμα ἰδεολογίας, ποὺ τρέφεται ἀπὸ τὴν ψευδαίσθηση τῆς ὑπεροχῆς ἐναντι τῶν ἄλλων θρησκειῶν, πολιτισμῶν καὶ ἐθνῶν. Αὐτὴ ἡ στάση ζωῆς ὀδηγεῖ ἀρκετὲς φορές τοὺς πιστοὺς μίας θρησκείας σὲ ἀλαζονικὲς συμπεριφορὲς φονταμενταλιστικοῦ χαρακτήρα. Ἔτσι ἀντὶ νὰ ὑπηρετοῦν τὴν ἀλήθεια, οὐσιαστικά τὴν ἐπιβάλλουν μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν θριαμβολογία τους. Ὁ φονταμενταλισμός, ὅπου καὶ ἐὰν παρατηρεῖται, ἀποτελεῖ μία νοσηρὴ κατάσταση ἑνὸς παραπονημένου ζήλου καὶ εἶναι ἔνοχος τῶν ἐκτροπῶν τοῦ πολιτισμοῦ⁴¹, ἑνὸς πολιτισμοῦ ποὺ ἔχασε τὴν ἰσορροπία μεταξὺ τῆς ἰδεολογίας τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης καὶ τῶν ἀνέσεων καὶ τοῦ καταναλωτισμοῦ ποὺ αὐτὴ ἐπιφέρει καὶ τῶν μεταφυσικῶν - πνευματικῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἀνθρώπου.

Στὴ συνέχεια οἱ θρησκείες πέρασαν σ' ἓνα ἄλλο στάδιο ἀντίληψης τῶν μεταξὺ τους σχέσεων, ὅπου ἐπικράτησε ἡ λεγόμενη ἀρχὴ τῆς περιεκτικότητας - (comprehensiveness). Ἐδῶ εἶναι ἀναγκαῖο νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα στάδιο στὸ ἄλλο δὲν γίνεται μὲ κριτήρια χρονικά, ἢ μὲ στεγανά, ἢ χωρὶς παλινδρομήσεις. Γι' αὐτὸ καὶ παρατηροῦμε στὴ σύγχρονη ἱστορία τῶν

40. HUOVINEN EERO, "From differences to Unity", ὁμιλία στὸ θερινὸ σεμινάριο τοῦ Institute for Ecumenical Research, Strasburg (01.07.2011), σελ. 2.

41. ΓΙΟΥΛΤΣΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, «Θρησκεία καὶ Πολιτισμός», στὸ *Religion et Société*, στὴ σειρά Études Théologiques τόμ. 12, ἔκδ. Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique, Chambésy - Genève 1998, σελ. 119.

λαῶν πολλά περιστατικά θρησκευτικῆς βίας, στὰ ὁποῖα θρησκευτικὲς ὁμάδες συγκρούονται μεταξύ τους, ὕστερα ἀπὸ χρόνια εἰρήνευσης καὶ καταλλαγῆς. Ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι ὅπου ἐμπλέκονται τὰ πολιτικά καὶ τὰ οἰκονομικά συμφέροντα, πού ρυθμίζουν τὶς διεθνεῖς σχέσεις τῶν κρατῶν, χρησιμοποιώντας οὐσιαστικά τὴν θρησκεία ὡς ἐργαλεῖο πυροδότησης καὶ ἔξαρσης τοῦ θρησκευτικοῦ μίσους καὶ φανατισμοῦ. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς περιεκτικότητας μία εἶναι ἡ θρησκεία πού κατέχει τὴν ἀλήθεια, στὴν ὁποία οἱ ἄλλες θρησκείες μετέχουν μερικῶς ἢ καὶ ἐμμέσως, γι' αὐτὸ καὶ γίνεται λόγος γιὰ διαφορετικὸ βαθμὸ μετοχῆς στὴ μία ἀλήθεια κατὰ τρόπο σπερματικὸ ἢ μυστικὸ. Ὁ τόνος αὐτῶν πού ὑποστηρίζουν τὴ συγκεκριμένη ἀρχή, λεκτικὸς ἢ γραπτὸς, δὲν διακρίνεται πλέον οὔτε γιὰ τὴν πολεμικὴ του, οὔτε γιὰ τὴν ἀπολυτότητά του. Ἀντίθετα, παρατηρεῖται μία κίνηση συμφιλίωσης τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἄς μὴν ὑπάρχει ἀπόλυτη ταυτότητα ἀπόψεων.

Σήμερα οἱ θρησκείες ἔχουν περάσει σ' ἓνα τρίτο στάδιο κατανόησης τῶν μεταξὺ τους σχέσεων, πού καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λεγόμενου θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ (pluralism). Σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα αὐτὸ φορέας τῆς σωτηρίας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος κάθε φορὰ ἐμφανίζεται μὲ διαφορετικὸ τρόπο στὶς ποικίλες θρησκείες.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους καὶ πρωτοπόρους στὸν διαθρησκειακὸ διάλογο εἶναι ὁ θεολόγος καὶ φιλόσοφος Raimon Panikkar, ὁ ὁποῖος θεμελίωσε τὴ λεγόμενη «διαπολιτισμικὴ ἐρμηνευτικὴ μέθοδος», χρησιμοποιώντας δύο βασικά ἐργαλεῖα: πρῶτον τὴν «ἐπιτακτικὴ συμπεριφορά» - (imperative attitude) καὶ δεύτερον τὸν «διαλογικὸ διάλογο» - (dialogical dialogue)⁴². Ὁ Raimon Panikkar μαζί μὲ τοὺς John Hick, Hans Küng καὶ Jacques Dupuis ἀποτελοῦν τοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πού διαμόρφωσαν τὸ παράδειγμα τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ μέσῳ τῆς συνθετικῆς μελέτης τῶν ζωντανῶν θρησκειῶν τοῦ κόσμου. Ὁ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς ἀνέπτυξε καὶ μία διαφορετικὴ πτυχὴ τῆς σχέσης μεταξύ τῆς σωτηριώδους ἀλήθειας καὶ τῆς θρησκείας ὡς ἀνθρώπινη ἔκφραση. Ἡ λεπτομερὴς ἀνάπτυξη τῶν θέσεών τους, ἂν καὶ ἐνδιαφέρουσα, δὲν μπορεῖ νὰ συμπεριληφθεῖ στὴν παρούσα μελέτη. Ὡστόσο, θὰ τολμήσουμε νὰ ἀναδείξουμε ὀρισμένα στοιχεῖα τους, ἐντάσσοντάς τα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου.

42. ABRAHAM VELEZ DE CEA, "Inter-religious dialogue as a Method of Understanding: the Case of Raimundo Panikkar", στὸ *The Journal of Inter-Religious Dialogue*, τεύχ. 3 (2008), σελ. 96-112. Ἐδῶ βλ. σελ. 98.

Ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς λοιπὸν ὡς φαινόμενο ἐκφράζει τὴν θεωρητικὴ ἀπάντηση στὸ πρακτικὸ πρόβλημα τῆς συνύπαρξης ἀνθρώπων ποὺ πιστεύουν σὲ ἀντίθετες κοσμοθεωρίες καὶ φιλοσοφίες⁴³. Ἐπιδιώξη λοιπὸν εἶναι ἡ ὑπέρβαση τοῦ διλήμματος «μία ἢ πολλὲς θρησκείες». Ὅλες οἱ θρησκείες εἶναι ἐξίσου ἰσχυροὶ ὁδοὶ σωτηρίας. Βασικὴ θέση τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ εἶναι ὅτι τόσο ἡ κατοχὴ τῆς ἀλήθειας, ὅσο καὶ ἡ σωτηρία δὲν ἀποτελοῦν ἀποκλειστικὰ προνόμιο τοῦ Χριστιανισμοῦ, χωρὶς ὡστόσο ν' ἀρνοῦνται παντελῶς τὴν προσφορὰ καὶ τὴ σημασία του. Ἀπλῶς τοῦ προσδίδουν μία διάσταση συμπληρωματικὴ στὴν παγκοσμιότητα τῶν θρησκειῶν καταργώντας τὴν ἀπολυτότητα ποὺ κατεῖχε μέχρι τώρα. Ἀναγνωρίζουν ὅτι ὅλες οἱ θρησκείες ἔχουν μερίδιο στὴν ἀλήθεια καὶ ἡ καθεμία ἀπὸ αὐτὲς μπορεῖ νὰ διεκδικήσει ἰσότημα τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὴν παράδοσή της. Ἐκφράζουν μία ἀντίληψη θεοκρατικῆ, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ χορηγὸς τῆς σωτηρίας εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐμφανίζεται μὲ διαφορετικὸ καὶ ἰδιαίτερο κάθε φορὰ τρόπο στὶς ποικίλες θρησκείες. Ὁ Θεὸς αὐτὸς δὲν ταυτίζεται οὔτε μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὔτε μὲ κάποιον ἄλλο θεὸ τῶν ἄλλων θρησκειῶν. Ἔτσι ἀπουσιάζει κάθε ἔννοια περὶ Ἐκκλησίας, Τριαδολογίας ἢ Χριστολογίας. Αὐτὸ ποὺ καθορίζει τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μοναδικότητος τοῦ Θεοῦ. Συνεπῶς χάνεται ἡ ἀποκλειστικότητα τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ρόλου τοῦ Ἰησοῦ ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία τῆς σωτηρίας, καθὼς γι' αὐτοὺς ὁ Μεσσίας ἔχει μία θέση μεταξὺ ἄλλων μεσιτῶν τῆς σωτηρίας⁴⁴.

Γιὰ τοὺς θεωρητικοὺς τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ πλήρως ἀπὸ μία καὶ μόνο θρησκεία, λόγω τοῦ πεπερασμένου τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Γι' αὐτὸ καὶ χρησιμοποιοῦν στὴν προσέγγισή τους τὴν ἀποφατικὴ μέθοδο (τὴν ὁποία ὅμως τὴν συγχέουν μὲ τὴν ἀρνητικὴ) θέλοντας νὰ δείξουν ὅτι ὅλες οἱ θρησκείες ἔχουν στὴν διδασκαλία τους στοιχεῖα ἀποφατισμοῦ. Ὁ Panikkar συγκεκριμένα προχωρᾷ σὲ μία τριμερῆ διάκριση τοῦ ἀποφατισμοῦ μέσω τοῦ ὁποίου κανεὶς μπορεῖ νὰ προσεγγίσει τὸ θεῖο: α) Στὴν ἀπόλυτη ἄρνηση τοῦ θεοῦ μέσα ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ μηδενισμοῦ - (nihilism). β) Στὴν ἄρνηση ὅλων τῶν προσωπικῶν μας πεποιθήσεων

43. PANIKKAR RAIMON, "The myth of Pluralism: The Tower of Babel. A Meditation on non-Violence", στὸ *Cross Currents*, τεύχ. 29 (1979), σελ. 266.

44. PANIKKAR RAIMON, "The Christian Challenge for the third millennium", στὸ P. Moises & L. Swidler (ἐπιμ.), *Christian Mission and Interreligious dialogue*, Lampeter 1990, σελ. 113-125.

μέσω της διαλεκτικής μεθόδου - (dialectical approach). γ) Στην ύπαρξη ενός «άνοιχτοῦ χώρου» - (open space), ὅπου κατοικεῖ τὸ θεῖο - (adualistic experience)⁴⁵.

Ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν γιὰ τοὺς ἐκφραστές τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὴν ἔννοια τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σῶμα Κυρίου. Ἀντίθετα ἀποτελεῖ θὰ λέγαμε ἓνα μωσαϊκό, μία μίξη, πὸν συγκροτεῖται ἀπὸ κοινῶν ἀπ' ὅλες τὶς θρησκείες, καθὼς ἡ καθμία προσφέρει τὰ δικά της ἀγαθὰ, τὶς δικές της ἀξίες καὶ πολιτιστικά στοιχεῖα. Ἐδῶ σαφέστατα παρατηρεῖται μία τάση συγκρητιστικὴ καὶ μία προσπάθεια μεταφορᾶς τοῦ κέντρου ἀπὸ τὴν Χριστοκεντρικότητα σὲ μία πῶ γενικὴ καὶ ἀπρόσωπη Θεοκεντρικότητα. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἔχουμε πρῶτον τὴν ἀνάπτυξη τῆς «θεολογίας τῆς πράξης» καὶ κατ' ἐπέκταση, δεύτερον, τῆς «ἠθικῆς ἐρμηνευτικῆς». Τὸ μὲν πρῶτο ἀποβλέπει σὲ μία ὀριζοντιοποίηση τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν θρησκειῶν, ὅπου λείπει ὁ κἀθετος ἄξονας. Λόγου χάρις ἡ συλλογικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, τῆς οἰκονομικῆς κρίσης, ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἀσθενειῶν, οἱ διεθνεῖς κοινὲς καμπάνιες γιὰ τὴν καταπολέμηση τῆς φτώχειας καὶ τῶν ἀσθενειῶν, ἡ κοινὴ δράση γιὰ τὴν ἐξάλειψη τοῦ trafficking παιδιῶν καὶ γυναικῶν, οἱ κοινὲς διεθνεῖς πιέσεις γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος, μέσα ἀπὸ τὴν κατάργηση τῶν διακρίσεων, μεταξὺ φυλῶν, φύλων καὶ λαῶν κ.ἄ., ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν μέρος μόνο τῶν κοινῶν πρωτοβουλιῶν καὶ προσπαθειῶν πὸν διεξάγουν οἱ θρησκείες τόσο σὲ τοπικὸ, ὅσο καὶ σὲ οἰκουμενικὸ ἐπίπεδο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ αὐτὴ ἡ κοινὴ δράση μεταξὺ τῶν θρησκειῶν γεννᾷ μὲ τὴ σειρά της καὶ μία συγκεκριμένη ἠθικὴ συμπεριφορὰ πὸν βασίζεται στὸν εἰρηνικὸ διάλογο καὶ στὴ συνεργασία μέσα ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία ἐκτίμηση καὶ σεβασμὸ.

Στοὺς παραπάνω θεολόγους καὶ θεωρητικούς τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ μερικὴ ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ὁ Küng, ὁ ὁποῖος μέσα ἀπὸ τὰ κείμενά του ὑπερασπίζεται καὶ προωθεῖ τὸν παγκόσμιο ρόλο καὶ τὴν ἱστορικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γιὰ τὸν Ἐλβετὸ θεολόγο Hans Küng τὰ πάντα ἀρχίζουν καὶ τελειῶνουν στὸν Χριστό, ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ Φῶς, ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Ζωή⁴⁶. Ἐπιπλέον θε-

45. PANIKKAR RAIMON, *The Rhythm of Being - The Gifford Lectures*, ἔκδ. Orbis Books, New York 2010, σελ. 312.

46. KÜNG HANS, "Per Una Teologia Ecumenica delle Religioni. Tesi di chiarimento", στὸ *Concilium*, τεύχ. 1 (1986), σελ. 156-165. Ἐδῶ βλ. σελ. 161 κ.ἑ.

ωρεῖ ὅτι οἱ θρησκεῖες εἶναι ἀποξενωμένες ἀπὸ τὸν Θεό, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζουν τὸν Χριστό, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀποξενωμένος ὁ Θεὸς ἀπὸ αὐτές. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι θεὸς μόνο τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, ἀλλὰ ὅλου τοῦ κόσμου. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖ μία κοινότητα κλειστή, μία ὑπόθεση γιὰ τοὺς λίγους (γκέτο), ἀλλὰ ἀντιθέτως στέκει ἀνοιχτὴ πρὸς ὅλους, ὑπηρετώντας καὶ διακονώντας ἀκόμη καὶ τὶς ἄλλες θρησκεῖες⁴⁷. Ἀναγνωρίζει τὸν ρόλο καὶ τὴ σημασία τῶν θρησκειῶν σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο, χωρὶς ν' ἀρνεῖται τὸν ρόλο τοῦ ἐνσαρκωμένου Χριστοῦ στὴν ἱστορία τῆς θείας οἰκονομίας. Αὐτὸ πὸν ἀρνεῖται εἶναι ἡ θεσμικὴ - νομικιστικὴ μορφή (κληρικαλισμός), πὸν ἀπέκτησε ὁ Χριστιανισμὸς σταδιακὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ του πορεία στὸν τομέα τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας.

ε. Χριστιανισμὸς καὶ θρησκεῖες: μεταστροφή ἢ μεταμόρφωση;

Πρέπει νὰ γίνεῖ κατανοητὸ ὅτι ὁ διαθρησκειακὸς διάλογος εἶναι μία πράξις ἀμοιβαίας ἐνδυνάμωσης καὶ ὄχι μία διαπραγματευτικὴ διαδικασίᾳ μεταξὺ μερῶν πὸν διεκδικοῦν ἀντικρουόμενα συμφέροντα. Ἀπὸ κοινοῦ καὶ συμμετοχικὰ καλοῦνται οἱ ἐμπλεκόμενοι στὸν διάλογο νὰ ἐπιδιώξουν τὴν ἐδραίωση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης γιὰ τὸ καλὸ ὅλων, πράγμα πὸν ἀπαιτεῖ μὲ τὴ σειρά του ὑπομονὴ καὶ ἐπιμονή⁴⁸. Οἱ θρησκεῖες πρέπει ν' ἀκοῦνε μὲ προσοχὴ ἢ μία τὴν ἄλλη, ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση ἢ μία νὰ κατανοεῖ τί λέει ἢ ἄλλη. Ἡ καθεμία θρησκευτικὴ κοινότητα πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ ἐκφράζεται καὶ νὰ προσδιορίζεται ἐλεύθερα.

Σήμερα ὀφείλουν οἱ Χριστιανικὲς Ἐκκλησίαι νὰ βροῦν νέους τρόπους καὶ κοινὲς μεθόδους ἐπικοινωνίας μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ ἀνθρωπότητα, προκειμένου νὰ ἀποσαφηνισθεῖ ἡ θέση πὸν κατέχουν οἱ μὴ χριστιανικὲς κοινότητες καὶ παραδόσεις στὸ σχέδιο τῆς θείας οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ κόσμου⁴⁹. Μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασίᾳ αὐτὴ ὡς χριστιανοὶ ὀδηγοῦμαστε σὲ μία ἐπα-

47. KÜNG HANS, "The world religions in Gods plan of salvation", στὸ *Indian Ecclesiastical Studies*, τεῦχ. 4 (1965), σελ. 182-222. Ἐδῶ βλ. σελ. 193, 208 κ.έ.

48. KESSLER DIANE, "Peace and the Protestant Traditions", στὸ *Ecumenical Trends*, τεῦχ. 40 (2011), σελ. 2.

49. THERAIOS DEMETRE, "Paix Chrétienne - Mirage ou Réalité? Une Approche Philosophique", στὸ *Un Regard Orthodoxe sur la Paix*, στὴ σειρά *Études Théologiques* τόμ.7, ἔκδ. Centre Orthodoxe du Patriarcat Oecuménique, Chambésy - Genève 1986, σελ. 41 κ.έ.

νεκτίμηση τῆς βιβλικῆς καὶ θεολογικῆς μας παράδοσης. Σ' αὐτὴ τὴν κίνηση πρὸς τὸν ἄλλο ἢ Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ τοῦ παραχωρήσει τὸν ἀναγκαῖο χῶρο καὶ χρόνον ποὺ χρειάζεται, ἀκολουθώντας τοὺς λόγους τοῦ ἀποστόλου Πέτρου, «ἀλλὰ μακροθυμεῖ μὴ βουλόμενος τινὰς ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι»⁵⁰. Ἔτσι χιζίζονται μεταξὺ τῶν θρησκειαῶν δεσμοὶ ἐνότητος καὶ κυρίως σχέσεις ἐμπιστοσύνης, ὥστε σὲ στιγμὲς πολιτικῆς, ἐθνικιστικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἔξαρσης καὶ φανατισμοῦ νὰ ὑπάρχουν ἄνθρωποι καὶ στίς δύο πλευρές, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ δροῦν 'πυρσοβεστικά', εἰρηνευτικά καὶ κατευναστικά.

Τὸ ζητούμενο τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν θρησκειαῶν, μεταξὺ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν λοιπῶν παραδόσεων εἶναι, πέρα ἀπὸ τὴν ἐδραίωση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἀνακάλυψη τῶν σπερματικῶν λόγων τοῦ Θεοῦ⁵¹, ποὺ ὑπάρχουν στίς τοπικὲς πολιτιστικὲς παραδόσεις καὶ θρησκείες, ὥστε ν' ἀναδειχθεῖ ὁ λεγόμενος, κατὰ τὸν Ρίτταυ, «ὑπονοούμενος Χριστιανισμός»⁵², ἢ ν' ἀναζητηθοῦν οἱ λεγόμενοι, κατὰ τὴ θεολογία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, «ἀνώνυμοι Χριστιανοί».

Στὴν ἐξέλιξη τοῦ διαλόγου μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων θρησκειαῶν μποροῦν νὰ συμβάλλουν τὰ παρακάτω ἐρωτήματα, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὰ προσεγγίζει κάποιος μὲ διάθεση αὐτοκριτικῆς καὶ εἰλικρίνειας.

Ἐὰν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὡς κτίσματα καὶ δημιουργήματα, εἴμαστε παιδιὰ τοῦ Θεοῦ, τότε μὲ ποιά ἔννοια εἶναι παιδιὰ τοῦ Θεοῦ αὐτοὶ ποὺ βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ὁ Χριστιανισμὸς ἀποδέχεται σὲ τελικὴ ἀνάλυση τὸν θρησκειακὸ πλουραλισμὸ ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς καὶ τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης ἢ θεωρεῖ ὡς μόνη καὶ ἀπόλυτη βάση τῆς κοινωνικῆς σταθερότητος τὴν ἀποδοχὴ ἀπὸ ὅλους τοῦ Εὐαγγελίου; Ὁ Χριστιανισμὸς σέβεται καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ιδιοτυπία καὶ τὴν ιδιαιτερότητα τῶν ἄλλων πολιτισμῶν καὶ θρησκειαῶν, ἢ θεωρεῖ ὅτι ὅλοι πρέπει νὰ ὑποταχθοῦν στὴν Χριστιανικὴ παράδοση; Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ τὸ εὐαγγελικὸ χωρίο: «καὶ ἄλλα πρόβητα ἔχω ἃ οὐκ ἐστὶν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης»⁵³;

50. Β' Πέτρο, 3,9.

51. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ) ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ, «Σχέσεις τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τίς ἄλλες θρησκείες», στὸ Ζωντανὴ Ὁρθοδοξία στὸν Σύγχρονον Κόσμον, ἔκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 2001, σελ. 54.

52. ΡΙΤΤΑΥ GIUSEPPE, "Evangelizzazione e culture", στὸ *Rassegna di Teologia*, τευχ. 1 (1985), σελ. 1-13. Ἐδῶ βλ. σελ. 10.

53. Ἰωάν. 10,16.

Ἐπιπλέον, οἱ Ἐκκλησίαι ὀφείλουν ν' ἀναρωτηθοῦν, γιατί παραμένουν διαιρεμένες, ἢ γιατί ἐπιμένουν στή μεταξύ τους διαίρεση τῆ στιγμῆ μάλιστα πού ἡ κοινωνία ἀποξενώνεται ὀλοένα καί περισσότερο ἀπό τὸν Χριστιανισμό; Ποιὰ σχέση ὑφίσταται μεταξύ τοῦ θρησκειακοῦ πλουραλισμοῦ καί τοῦ Χριστιανικοῦ, ὁμολογιακοῦ, πλουραλισμοῦ;

Μία σύντομη ἀπάντηση θὰ ἐπιχειρήσουμε στό σημεῖο αὐτό, καθὼς σ' ἄλλη μελέτη μας θ' ἀσχοληθοῦμε ἐκτενέστερα μὲ τὴ σχέση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί τοῦ διαθρησκειακοῦ διαλόγου.

Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἓνα μυστήριο τοῦ σχεδίου τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ. Ὡς μυστήριο δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἔχουμε πλήρη ἐπίγνωση τῶν γενομένων στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ μυστηριακὴ ζωὴς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἓνα σημεῖο φανέρωσης τῆς θείας ἀγάπης στὴν κτίση, καὶ ἓνα σημεῖο μεταμόρφωσης τῶν πραγμάτων μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν σωτηρία ὄλου τοῦ κόσμου⁵⁴. Ἡ ἐνέργειά της ἀπευθύνεται καὶ ἐκτείνεται καὶ πέραν τῶν νομοκανονικῶν ὁρίων της. Ἡ καθολικότητα τοῦ μηνύματος καὶ τοῦ Εὐαγγελίου πού κομίζει δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποκλειστικότητα. Ἡ εὐαγγελικὴ λοιπὸν ἀλήθεια πρέπει νὰ γίνῃ κατανοητὴ ὄχι ἀποκλειστικά, ἀλλὰ περιεκτικά⁵⁵. Τὸ μυστήριο τῆς ἐνσάρκωσης τοῦ Λόγου καὶ τὸ μυστήριο τῆς χαρισματικῆς ἐνέργειας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔχουν ἀποδέκτες ὅλη τὴ δημιουργία⁵⁶, ὥστε ὁ κόσμος νὰ ἀποκτήσῃ καινοὺς οὐρανοὺς καὶ καινὴ γῆ. Τὸ εἶναι τῆς Ἐκκλησίας δὲν διατηρεῖται μένοντας στατικὸ, ἀλλὰ κινούμενο πρὸς τὸ γίγνεσθαι. Τὸ αὐτεξούσιον τῆς ἀνθρώπινης φύσης, ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν Παράκλητος, ἡ Κένωση τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἡ Σταυρικὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ ἀποτελοῦν θεολογικὰ κεφάλαια τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰ ὁποῖα κάλλιστα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸν διάλογο μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες⁵⁷. Ὁ Θεὸς ζητᾶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἔρχονται σὲ ἐπικοινωνία μαζί του, ὅπως ἐπίσης ζητᾶ καὶ ἀπὸ

54. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Ἐπολογία Α', 46: «Οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσὶ, καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν».

55. ORTH GOTTFRIED, (Μ. Κωνσταντίνου - Α. Βλέτση μτφρ.), «Μνήμη - Μετάνοια - Ἀνοιχτότητα. Ἡ διαλογικότητα ὡς τρόπος ζωῆς καὶ στοχασμοῦ γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴ Θεολογία στὴν πολυπολιτισμικὴ κοινωνία», στὸ *Καθ' ὁδόν*, τεύχ. 13 (1997), σελ. 81-98. Ἐδῶ βλ. σελ. 91-92.

56. Πράξ. 17, 26-27: «Ἐποίησε τε ἐξ ἐνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπο τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους καιρούς...ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὐρεῖν...».

57. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ) ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ, *Παγκοσμιοτητα καὶ Ὁρθοδοξία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2000, σελ. 200.

τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἔρχονται σὲ ἐπικοινωνία μεταξύ τους. Αὐτὸ τὸν διαμεσο-
λαβητικὸ ρόλο καλεῖται νὰ παίξει ἡ Ἐκκλησία μέσω τῆς θεολογίας της⁵⁸. Αὐτὸ
βέβαια σὲ καμία περίπτωση δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς κάνοντας αὐτὸ
τὸ ἄνοιγμα πρὸς τὸν ἕτερο ἐγκαταλείπει τὶς πεποιθήσεις καὶ τὰ πιστεύω του.
Ἀντιθέτως προσεγγίζει τὴν παράδοσή του μέσα ἀπὸ μία νέα προοπτικὴ καὶ
ἀντίληψη, πὺν δὲν βασίζεται στὴν ἀντιγραφή, ἀλλὰ στὴ σύνθεση καὶ μαρτυρία
πρὸς τὴ σύγχρονη μεταβαλλόμενη, κοινωνικὴ, πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ σήμε-
ρα ὁ Χριστιανισμὸς στὴ σχέση του μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες πρέπει νὰ φανερώ-
σει τὸν δυναμισμὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καθὼς ἡ Ἐκκλησία εἶναι κληρονό-
μος τῆς Παύλειας θεολογίας πὺν ζητᾷ τὴν κατάργηση τῶν ἐθνικῶν, φυλετικῶν,
κοινωνικῶν ἢ οἰκονομικῶν διακρίσεων: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἑλλήν, οὐκ
ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ, πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἔστε
ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»⁵⁹.

58. ΠΕΤΡΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Ἀλλαγὴ παραδείγματος στὴν Ὀρθόδοξη θεολογία», στὸ *Καθ' ὁδόν*,
τεῦχ. 13 (1997), σελ. 13-22. Ἐδῶ βλ. σελ. 21.

59. *Γαλ.* 3,28.